

piteljska ljubav Raspetoga pokriva svaku krivicu.«²⁶ Posljednje zabilježene Bonhoefferove riječi bile su: »To je svršetak, ali je za me početak života.«²⁷ Taj početak ovako je još 1944. priželjkivao: »Dođi sada, smrti, vrhovna svetkovino na putu vječne slobode, razblji teške oklope i zidove našeg prolaznog tijela i naše zaslijepljene duše, da možemo konačno gledati ono, što nam je ovdje uskraćeno vidjeti. O slobodo, mi smo te dugo tražili u stezi, djelovanju i patnji. Umirući, samo tebe spoznajemo u Božjem licu.«²⁸ A posljednji njegov gest bila je vruća molitva na koljenima u ćeliji prije smrti na vješalima²⁹

Talko je teolog »nereligioznog« kršćanstva ostao do posljednjeg daha uvijek isti: *čovjek meditacije, molitve, vjere, pouzdanja u Boga, odvažnosti, transcendentnosti*, ostao je *eminentno religiozno biće*. Kakvo onda značenje dati njegovu »nereligioznom« kršćanstvu?

Slijedi nastavak

Vladimir Merćep

APSURD I NADA ALBERTA CAMUSA

CAMUS I NJEGOVA MISAO

Mnogo se pisalo i piše o Albertu Camusu, filozofu apsurdna i vrsnu literati-nobelovcu. Dubok mislilac i majstor stila, suočavao se on s teškim pitanjima ljudske sudbine. Pun crnih slutnja i pesimizma, prozvan je »pjevačem apsurdna«, više poznat po *Strancu* i *Mitu o Sizifu* nego po *Kugi* i *Revoltiranom čovjeku*. Sudbonosne ideje tkaju potku njegovih *Pravednika*, ali se zato, na prečac, bolnije doimlje tragika njegova *Nesporazuma*. Raspjevane stranice u *Svadbama* i *Licu i naličju*, uza sav zanos i vedrinu, ne mogu prikriti bol pred smrću i starošću; dok *Aktualnosti* odaju trijezna i razborita »svjedoka« jednog vremena, *Kaligula* rušilački prijeti i nerazborito unosi nove ideje i mрак u dušu današnjeg čovjeka; lirika *Ljeta*, opet, ustupa prednost uzbudljivosti *Pada*. Mučne i tjeskobne slutnje, očito, snažnije djeluju na čovjeka nego savjeti i upute da im se umakne. Tjeskoba i beznađe daleko nadmašuju doživljaj sreće i radosti. Tragičnost ostavlja dublje tragove u duši čovjeka nego svi drugi osjećaji. Nije li pomalo i zbog toga Camus poznatiji po svom apsurdu i njegovoj rušilačkoj logici nego po svom dubokom uvjerenju da je čovjekova budućnost i sreća u međusobnoj suradnji, poštovanju pravde i životnoj solidarnosti?

Prilazeći ozbiljnije Albertu Camusu, potrebno je uočiti njegovo cjelokupno djelo, mračno i pesimistično, puno tjeskobe i umora, ali zato ne

²⁶ Ib., str. 197.

²⁷ Ib., str. 220.

²⁸ Ib., str. 185.

²⁹ Ib., str. 220.

manje vedro i iskreno, na mahove puno nade i vjere u čovjeka i njegovu savjest. Teška je Camuseva misao, slojevita i naizgled kontrastna, mučno se rađa u teškim životnim situacijama. Pa opet Camus nije »pjevač« samo ornih slutnja i slijepog besmisla. Stari mitovi o Sizifu i Prometeju, makar u njegovoj apsurdnoj verziji odražavali zbiljsku čovjekovu stvarnost, u kasnijem razdoblju njegova života nisu mnogo značili. Prometej će mijenjati taktiku, a stari Sizif potražiti će smisao u nečem vrednijem i smišljenijem nego je besmisleno valjanje kamena. Uza svu svoju odlučnost u *Strancu* i *Mitu*, netko reče u razdoblju krize,¹ Camus nije dosljedan svome apsundu i logici okrutnog rimskog imperatora. On se vječitio lomio između dvije skrajnosti, između »tame« i »svjetla«, stoga se one u njegovim djelima dotiču. Htio je istodobno gledati svjetlo i tamu, jednim pogledom prozreti njihove tajne i jasnoću. Ono što Kaliguli nije pošlo za rukom u životu — da postane svemoćni Bog — to je Camus pokušao postići na intelektualnom području: htio je postati *čovjek kojemu je sve jasno, pred kojim se otvara tama i svjetlo*. Ta neobuzdana težnja povela je Camusa kroz valovite slapove ljudske misli. Suprotnosti i rizici stršili su na svakom koraku. Camus se nije plašio. On je smjelo kročio, vođen svojom strastvenom željom da stvar izvede na čistac, da otkrije smisao ili besmisao ljudske sudbine. A nije to bilo lako. I razočaranje je bilo neminovno.

Odlučivši se ovačko na cjelovitu istinu, Camus nije mogao mimoći teška pitanja o čovjeku i njegovoj sudbini. U želji da njemu bude jasno i da on sam drugima bude jasan, on se latio golemog posla da ispita i riješi odnos čovjeka i svemira. Nadasve iskren i pošten (to su mu najdraže riječi), Camus se nije mogao oteti kontrastima života: svjetlu i tami, beznađu i nadi, smislu i besmislu, radosti i bijedi, grijehu i krivnji... Sve je to našlo mjesta u njegovu golemom opusu. I mi danas, kad govorimo o Albertu Camusu, devet godina poslije njegove tragične smrti, ne možemo ostati pri jednostranom gledištu i proglasiti Camusa »apsurdnim« ili »revoltiranim« kad je on bio i jedno i drugo. On se vječitio kretao po »rubovima«. Ne plašeći se rizika, on je padao u svjetlo i tamu. Znao je poći i predaleko, bio je to znak njegove smionosti, ali je uvijek nazirao nešto što ga je vuklo »na drugu stranu«. Nije li zato apsurd i nada najljepša ilustracija Camuseva životnog puta i njegove bremeniite misli?

Čitamo li svezak po svezak djelo Alberta Camusa, ono nam izgleda veoma jasno. Gledamo li ga međutim u cjelini, ono je naprotiv veoma složeno. Tri literarne vrste — pripovijest, esej i drama — tvore ovaj opsežni opus. Redovito se ove tri vrste popunjavaju i razjašnjaju. U njihovoj osnovi leži složena misao koja, usprkos stanovitim suprotnostima, ostaje povezana. Camus tu izlaže svoj pogled na čovjeka i njegovu sudbinu. Svijest o zlu i smrti ostavit će na njegovim stranicama osjećaj ljudske tragedije. Misli o samoubojstvu, apsundu, smrti, krivnji, revoltu, nasilju, bijedi... prevladavaju nad mislima o nevinosti i pravdi. Pa

¹ Charles Moeller, *Littérature du XXe siècle et Christianisme I*, str. 26.

ipak Camusevo djelo označuje veliki korak naprijed u mučnom pokušaju čovjeka da spozna svoju sudbinu. Suođen s teškim pitanjima metafizičke i egzistencijalističke naravi, Camus se pita: Što je čovjek? Što on može? Koje je njegovo mjesto u svemiru?

Čovjek kao pojedinac, međutim, ne interesira mnogo Camusa. On istražuje prije svega položaj čovjeka uopće, smisao njegova opstanka. Malraux je već prije prešao od osobne na kolektivnu sudbinu. Camus će poći istim smjerom u nešto drugačijem obliku i on će kolektivnu sudbinu sada analizirati i produbiti. Njegovo »apsurdno rezoniranje« ići će još dalje. Na Malrauxovu tezu da je ljudska sudbina »naporni život za ujedinjenje čovjeka i svemira«² Camus će odgovoriti da je to nemoguće. Odnos između čovjeka i svemira iracionalan je i apsurdan, stoga je bezuspješan svaki pokušaj za izmirenjem, tvrdi Camus.

U biti složena i slojevita Camuseva misao čini se još složenija u njegovu književnom djelu. Teško joj je zamijetiti dna, još teže povezati i spojiti sve njezine niti. Duboko zapletena u mračnim idejama beznađa, ona se bezuspješno gubila u obaranju svih vrednota i otkrivanju besmisla. Poslije, otrijeznivši se, pošla je drugim smjerom, prebacila se na praktično područje života i posegla za moralnim načelima u društvu. Camuseva misao ne odražava uvijek jedinstvo. Na mahove se nijeće ili se pokazuje u svome prividu. Gledana u cjelini, ta je misao višedimenzionalna.

U svome najranijem razdoblju Camus je pjesnik vedre mladosti i radosnog života. Toplina juga i mirisi mora, neodoljiva popijevka sunca na afričkim žalima i grohot nabreklih grudi, idoli koji traju samo jednu sezonu, zamose mladog Camusa. To je, međutim, samo jedna strana. Ninkao i odrastao u najkrućoj stvarnosti, u bijedi i siromaštvu, prožet nježnošću i osjećajem, a opet sokratovski misaon i racionalan, Camus ni ovdje nije mogao bezbrižno proći, u svome mladenačkom zanosu, uz krutu stvarnost smrti i starosti. Uz svjetlo vedre naravi i zamamljivost romantične prirode, u *Licu i naličju* i *Svadbama* javlja se i tama groba i nostalgija za jedinstvom s prirodom. »Sva je moja sreća od ovoga svijeta«, izjavljuje Camus u *Licu i naličju*. »Zar sam ikada stvarniji nego kad pripadam ovome svijetu?«³ Ova čežnja da bude dio svijeta, istovjetan s njim, pojavljuje se i u *Svadbama*. Očito, već ga je tada mučilo pitanje na koje će on poslije jasno odgovoriti u *Mitu o Sizifu*. Strahovita nostalgija za jedinstvom sa svijetom i spoznaja da on to ne može postići rađa već u *Licu i naličju* i *Svadbama* tugu i bol. Camus se ne da i konstatira: »Nije teško biti tužan, to je nizbrdica, ali je teško i lijepo biti sretan.« Pripadati svijetu, biti svijet, to Camusu znači osloboditi se od boli i patnje koje su svojstvene razumnoj naravi. Dok ga je, međutim, u *Svadbama* nosio mladenački zanos, u *Mitu* će proključati životni talog i Camus će, svjestan da on nije »svijet«, kazati: »Da sam stablo među stablima, moj život bi imao smisla: bio bih dio ovoga svijeta, bio bih

² André Malraux, *La condition humaine*, Le livre de poche, s. 273.

³ A. Camus, *Essais*, éd. NRF, coll. de la Pléiade, L'envers et l'endroit, s. 49.

ovaj svijet, kojemu se sada suprotstavljam svom svojom svijeću.«⁴ Camus se veoma rano pobunio protiv čovjekova položaja. Malraux, njegov najmiliji učitelj, predao mu je u baštinu svoj bunt protiv nesnosnog stanja u kojem se nalazi ljudski rod. Stoga, usprkos dubokoj osjećajnosti i poetici, prve knjige Camusevih eseja odliše mučninom i tjeskobom. I apsurdnost je tu spomenuta. »Jedan čovjek promatra, a drugi kopa svoj grob: kako ih odvojiti? Ljude i njihovu apsurdnost?« Svjetlo i tama prate Camusa, i on odmah nastavlja: »Evo osmijeha neba. Svjetlost je sve jača, na pomolu je ljeto?«⁵

Ovaj životni kontrast sa svojim svijetlim i tamnim stranama koji se pojavio u prvom razdoblju neće presahnuti nikada. On će stalno inspirirati pjesnika apsunda i nade i čuvati ga da se nikada potpuno ne preda jednoj struji i potone u njezinim valovima. *Lice i naličje* ilustrira svu daljnju problematiku u Camusevim djelima. On će sam priznati da je ovdje njegov izvor. »Za mene, znam, da je ovaj izvor u *Licu i naličju*,«⁶ napisao je Camus u predgovoru novom izdanju poslije dvadesetak godina. »Nema ljubavi prema životu«, dodaje on ovdje, »bez očajanja u život.«⁷ Tu je ono što ima »najgore« i »najbolje«. To najbolje i najgore pojavljuju se vječito pred Camusevim očima. To će naći mjesta na njegovim stranicama u svim stadijima njegove misli. Tama i svjetlo, to »najbolje« i »najgore«, pratit će ga čitava života.⁸ Bit će to najprije, tamo u ranim godinama, bijeda i siromaštvo s jedne strane, vjera u bolju budućnost s druge; poslije će to biti raspjevana mladost i bogata južnjačka klima nasuprot tegobnim mislima o staričinu grobu; nešto poslije prijeći će to u kontrast smisla i besmisla u teorijama *Mita*, u sukob unutarnje težnje za jasnoćom i spoznaje da nam nikada neće biti jasno u vidovitim očima *Stranca*; da bi se nanovo pojavilo svjetlo u svijesti revolta, a tama u *Prometejevu* nasilju i, konačno, u *Padu*, ono najbolje i najgore spoznat ćemo u krivnji, grijehu, odnosno u iskrenom priznanju, kajanju, jednog ljudskog polkornika.

Veoma je važno pri studiranju Camuseva cjelovitog opusa, moramo odmah naglasiti, što Camus pokušava spojiti i povezati ovu »tamu« i »svjetlo«. Malo nevjerojatno zvuči, ali je činjenica da je »pjevač« apsunda neutaživo žedao za smislom, štoviše da je nastojao dobro osvijetliti, a onda čvrsto povezati apsurd s revoltom i na taj način otkriti smisao. Njegovo svjetlo i tama dio su ljudskog života i nemoguće ih je istisnuti. Oni su zapravo jedina »veza«, spona čovjeka i svijeta. Svjestan da život nema smisla, on se bori i radi »kao da« ga ima. Realist u određenom smislu, Camus spoznaje svjetlo i tamu, svijetle i tamne strane ljudske sudbine, dijeli ih i suprotstavlja jedne drugima, a opet, na širem planu, zajednički ih spaja u ljudskom životu, tamo gdje ih je i našao. To je njegov vječiti paradoks.

⁴ A. Camus, *Essais, Le mythe de Sisyphe*, coll. de la Pléiade, s. 136.

⁵ Ib. *L'envers et l'endroit*, s. 49.

⁶ Ib. *L'envers et l'endroit*, Préface, s. 6.

⁷ Ib. s. 11.

⁸ Usp. Camus, coll. Génies et Réalités, Emmanuel Rablès, *La marque du soleil et de la misère*.

Ovakvo stanovište Alberta Camusa i njegova želja da shvati i protumači cijelu jednu hrpu problema činit će da njegova misao doživi manje-više jednu vidljivu evoluciju.⁹ Uza sve nastojanje da ostane vjieran svome plamtu ili, bolje, da bude dosljedan svome dijalektičkom pogledu na odnos »svjetla« i »tame«, uz razumljivo razmotavanje ili zgušnjavanje problema u otkrivanju lica i nalličja, Camusev se genij nužno sukobljavao s kontradikcijama i poteškoćama jedinstvenog cjelovitog pogleda. I sam je Camus toga bio svjestan. Njegov takmac i prijatelj Sartre otički ga je pitao u jednoj prepirci poslije *Revoltiranog čovjeka*: Gdje su misli iz *Mita* i *Stranca*?¹⁰ I teško bi Camus ikoga uvjerio svojim odgovorom. Revolt je teško naprećac izmiriti s *Kaligulinom* logikom i apsurdom. Pa ipak Camus to pokušava. Apsurd, tvrdi on, nužno izaziva revolt. To je reakcija na stanje stvari onakvo kakvo jest. To je borba protiv ovakva reda stvari, odnosno to je osvajanje smisla nad besmisлом. Nije li već ovim i sam Camus nešto ublažio svoju krutu teoriju apsurdna iz *Mita* o *Sizifu*? Bez sumnje, da. Ali potrebno je dodati da ta kruta teorija nije bila toliko kruta u Camusevim očima. On još u *Mitu* definira apsurd kao suočenje i borbu bez odmora. Ta borba isključuje konačnu pobjedu, ali apsurd nema smisla ukoliko se s njim pomirimo.¹¹

Ta misao rodit će novo djelo, ponešto različito, *Revoltiranog čovjeka* koji se neće miriti s činjenicom apsurdna, već će ostati u vječnoj opoziciji, u trajnom revoltu. Uočavajući sve bolje i bolje stvarnu sudbinu malog čovjeka, Camus se neće više pozivati ni na Prometeja ni na *Sizifa*, već na pravdu. Revolt će ovdje postati čvrsta straža, vjeđiti bundžija, ali nikada buntovnik. Camus popušta svome imperativu solidarnosti, približava se čovjeku ikoji trpi i s njim diže svoj glas na zajedničku obranu. Mijenjajući djelomično krutu logiku *Kaligule* i apsurdno umovanje *Stranca*, on sad traži smisao nad besmisлом i mjeru nad prekoračenjem. U svome daljnjem radu Camus je nastavio s istim smjerom: sve više je tražio smisao. Da ga nije zadesila tragična smrt, sve upućuje na to da bi konačna točka u njegovu opusu bila ljubav.¹² Svjetlo i tama, tako bliski, a tako daleki, u Camusevu djelu započeli su pjesmom o ljepoti prirode i života, a završili su solidarnošću i ljubavlju.¹³ Apsurd, revolt i ljubav tri su granične teme od kojih je sačeto Camusevo djelo. Te tri teme u Camusevoj interpretaciji organski teku jedna iz druge. Camus je, tvrdi Rey Henne, u početku bio svjestan opširne tematike i konačnog zaključka svoje misli. U tome smislu, čini se da je Camus, što on daje naslutiti, na početku svoga opusa zacrtao plan i tematiku svoga rada. Teško je to olako prihvatiti. Činjenica je, međutim, da je Camus pokušavao braniti svoja gledišta dovodeći ih uvijek u usku vezu i međusobnu

⁹ Usp. Camus, coll. Génies et Réalités, Pierre-Henri Simon, *La combat contre les mandarins*.

¹⁰ Jean-Paul Sartre, *Situations, IV*, NRF, Reponse à Albert Camus.

¹¹ A. Camus, *Essais*, coll. de la Pléiade, *Le mythe de Sisyphe*, s. 121. Sve natuknice Camusevih djela upućuju na najnovije izdanje NRF, collection de la Pléiade.

¹² U jednom interviewu prilikom Nobelove nagrade Camus je izjavio: »Predviđam već treći »sloj« oko teme ljubavi.« Istodobno je dao naslove, po svom običaju, romana, drame i eseja: *Prvi čovjek*, *Doktor Jean*, *Mit o Nemezisu*. Ostali su nam samo fragmenti. Usp. *Recherches et Débats*, lipanj, 1960, s. 185

¹³ Vidi natuknicu 12 i 18.

ovisnost. Apsurd se rađa, tvrdi Camus, u unutarnjoj težnji čovjeka da sve shvati i sve razumije pred nedokučivom šutnjom svemira. On se nalazi u odnosu čovjeka i svemira. Naše je stanje apsurdno. S njim se mi ne možemo pomiriti. Apsurd nas, dakle, potiče na revolt. Taj revolt nužno prelazi u ljudsku solidarnost: ja se bunim, dakle mi jesmo.¹⁴ Ljubav, uostalom, nije ništa drugo, dodaje Camus, nego jedan oblik društvene potrebe u ovom inače besmislenom svijetu.

Istina, teško je potpuno shvatiti Camusa. Širok je raspon njegovih misli i nedovršeno je njegovo djelo. No pristupimo li mu kritički, makar u najvjernijem izlaganju njegove misli, ne možemo mimoići složenost i zaplete njegove metode. S najboljom voljom da prihvatimo opći jedinstveni plan Camuseva rada, moramo priznati da je postojala određena evolucija misli. I sam Camus na mahove priznaje da je u nekim razdobljima bio veliki pesimist. Pa ipak je očito da se dobronamjerno može prihvatiti misao da je Camus planski zamislio svoju tematiku i njezino književno ostvarenje. Kao što ćemo naprijed vidjeti, Camuseva misao, bogata i bremenita po svome sadržaju, jednosmjerno teče od apsurdna prema sintezi ljubavi. Na žalost, planski predviđena sinteza nije bila ostvarena, ne zbog toga što bi je Camus izbjegao, nego zbog toga što je nije imao ikada napisati. Prerano je umro.

Mimoidemo li prvo razdoblje o kojemu smo čas prije govorili, tj. *Svadbe s Licem i naličjem*, vidjet ćemo da se daljnje misli vrte oko dva centralna gledišta: oko apsurdna i revolta. *Pad* očito tvori cjelinu za se. Napisan vremenski u razdoblju revolta, on neobično snažno potvrđuje nepomirljivu logiku i tvrdokornu upornost »pjevača« apsurdna. Clamence naprosto ilustrira psihološku fizionomiju Camuseve misli. *Pad* uključuje filozofske postavke cjelokupnog djela, svjetlo i tamu, lice i naličje, moralnu problematiku koja je stalno mučila Camusa, čežnju za smislom i opraštanjem i cinički odgovor Mersaulta da je sve »promašeno«. Stara je to tema pod drugim vidom: tema Sizifa kojemu nitko ne može oprostiti, makar on tražio oprostjenje. Svjedok svoga vremena, Camus, i ovdje je sudac svoga vremena. Ma koliko se on bunio protiv naziva »moralist«, Camus se nije mogao osloboditi svojih etičkih norma, pravde i moraliziranja s njome. No dok se on na stupnju revolta općenito priklonio ozbiljnom traženju mjere, ovdje je na žalost, istakavši osjećaj moralnog zakona i grižnju savjesti, nanovo prihvatio *Strančevo* cinično držanje. Ipak treba i ovdje priznati da ima i pozitivnih strana Camuseva moralna misao. Najveći moralist našega vremena, to se da pročitati i iz službenog izvještaja prilikom Nobelove nagrade, Camus se na svom pozitivnom stadiju suprotstavio tvrdoglavo markijavelizmu i zlatnom teletu našega vremena, ikako reče Sartre. Samostalan mislilac, daleko od svih ideologija i vjera, on je prihvatio svoju vjeru u čovjeka i s tim u vezi, odrekavši se djelomično Sizifovih ideja, otpočeo apologiju pravde i proklamiranih prava čovjeka. Nejasan doduše zašto i odakle »pravda« — on se slaže s Ivanom Karamazovim: alko Boga nema, sve je slobodno, a u Camusevu

¹⁴ *L'homme révolté*, s. 432.

svemiru Bog ne postoji — ipak je tvrdokorno brani, jer je uvidio da se bez nje ne može.

Glavna misao Camuseva djela neprestano kruži oko istog središta. Bilo da se radi o apсурdu i samoubojstvu, o vidovitosti i teškom položaju, o revoltu ili pravdi, bilo da je pitanje o krivnji i grijehu, uvijek je tu isti subjekt: čovjek. Pa kad je u pitanju svemir i njegov besmisao, smrt i njezina mučnina, kuga sa svojim izazovom na solidarnost, sve je to opet u vezi i u odnosu prema čovjeku. Camus je nadasve volio ljude. Sav njegov trud bio je usmjeren ik jednom cilju: otkriti čovjeku pravu istinu o njemu samome i o njegovim mogućnostima. I onda kada je Camus otkrivao apсурd, i onda kad je pronašao »kugu«, uvijek je smatrao da je to mesijanska poruka koja će otvoriti oči čovjeku i omogućiti da on smanji breme koje mu visi na leđima. U tome smislu Camus je bio veliki humanist.

Iako je Camus rano skrenuo u vode pesimizma i beznađa, odrekavši se misaonog osmišljavača svemira, bilo bi prestrogo i neumjesno a priori ga osuditi i zaključiti da je on, u vezi s tim, otkrio čovjeku samo bol i tugu. Je li lice i maličje Camuseva djela samo u tome? Dolišta, kako reče jedna obična gospođa, koja je čula za Camusa kao pisca apсурda i tjeskobe, zar je moguće vidjeti Camusa nasmijana? Mirk i tmuran, taj čovjek, mislila je ona, nosi sa sobom samo svoj apсурd i pesimizam. Međutim, ta lista gospođa vidjela je, samo par dana poslije, Camusa na televiziji. Ni trunka na njemu od onog pesimizma i mučnine kojom je odisao *Stranac*. Zar je to Camus? — čudila se ona. A bio je to on. Od toga časa stvorila je drugu sliku o Camusu. Sutradan je pričala svojoj prijateljici kako je Camus simpatičan. Čovjek često sliči ovoj naivnoj gospođi. Mnogi često površno poznaju Camusa. Čuli su za nekoliko njegovih pesimiističkih misli i stvorili svoju sliku o ovome »mizantropu«. Kad ga, međutim, bolje upoznaju, prisiljeni su mijenjati svoje mišljenje.

Camuseva misao, kako smo već dali naslutiti, nosi sa sobom svoje mračne i odbojne strane, ali zato nije ona, kao ni Camus, ostala samo mračna i pesimiistična. Vječito ozbiljan, a istodobno lagano nasmijan, veseo u društvu, strastven glumac i scenski radnik, Camus je neobično blizak i drag. Slično je s njim i u njegovu djelu. I onda kad nam iznosi teške i turobne misli, s kojima se nemoguće složiti, Camus nije nametljiv, pa ni odbojan. Nadasve iskren i neposredan, pronicav duh, nezadovoljan postojećim, Camus ne šokira ni u najupornijim sudovima iz *Mita* i *Stranca*. Čak mu se može oprostiti njegova pokusna metoda u *Kaliguli*, i gdjegdje tvrdoglavi zaključci i analize ljudske situacije. U svome najaktivnijem razdoblju Camus ne prihvaća statiku životne misli. On se ne miri s rajem i odmorom; sumnja i traži. Makar pronašao najveću glupost, apсурd, on neće klonuti, poći će dalje. Nemirni Prometej misli, vječita lutalica. Ahasfer, u traženju boljeg života i konačno uporni pronalazak i poklonik Astree u ostvarenju pravde, Camus je posvetio sav svoj život ljudskom problemu. Iako ga nije riješio, treba priznati da je učinio jedan korak naprijed. Pokrenuo je u ove naše dane staro pitanje o zlu i nepravdi na zemlji. I nije uputno odbaciti njegove prigovore, treba potražiti

dublja obrazloženja, liko što u odbacivanju njegovih odgovora treba pronaći bolja rješenja. Možemo mu biti zahvalni već zato što je pred današnje nestalne duhove iznio pitanje moralnih načela i opstojnost moralnog čina.¹⁵

Osvrćući se određenije na glavne misli Alberta Camusa, posebno u razdoblju apsurdna i revolta, moramo priznati da se ne može mimoći apsurd. On je postavljen u temelje Camuseva djela i bez sumnje ostavlja na njemu svoj snažni biljeg. Od časa kad se svijet zaprepastio pred Kalligulinom logikom i Mersaultovim poimanjem stvarnosti, Camus je postao simbol »apsurdne literature«. U tom smislu često se čak i pretjeruje. Apsurd mu je bio u stvari, liko ćemo to vidjeti, samo polazna točka, Descartesova metodska sumnja. Nakon jednog dužeg perioda obradbe i analiza, sam apsurd će konačno svojim »pozivom na uzbunu« služiti novim idejama. Čudan je pomalo put koji će Camusa odvesti k apsurdu. Čim je on, međutim, na nj stupio, nije bilo drugog izbora, apsurd je i sam zakucuo na vrata.

Našavši se, dakle, na jednom složenom području, odbacivši misaonog osmišljavatelja svemira, Camus se, prepušten sam sebi, susreo sa stariim problemom ljudske sudbine. »Svjedok svoga vremena«, on je istodobno i dijete svoga vremena; sljedbenik brojnih prethodnika, nije mogao već poći tamo ili nastaviti gdje su oni stali. Prihvativši bez sumnje njihove principe, donekle i metode, on će se zaputiti sam, smjelije i odvažnije nego drugi, zato će i doći do »kraja«, itamo liko se drugi nisu usudili. Svjestan naime teškog i iracionalnog položaja u kojemu se nalazi čovjek, prema njegovu mišljenju, to jedino — opet po njegovim koncepcijama — razumno biće u svemiru, Camus neće potražiti izlaz iz mukotrpne svagdašnjice i psihičke opsesije u kojekakvim logičnim ili vremenitim iluzijama, već će segnuti za najdubljim razlozima stvari i zaći u sudbinsku problematiku čovjeka. »Suditi: je li život vrijedan živjeti ili ne, znači odgovoriti na temeljna pitanja filozofije«,¹⁶ piše Camus u *Mitu o Sizifu*. Talko postavljeno načelo neće ostati samo teoretska postavka; to će biti ogromno polje rada na kojem će Camus razviti svu svoju misaonu i književnu djelatnost. Treba odgovoriti na najmračnija pitanja, mislio je Camus, inače ne treba ni počinjati. Možda će upravo ovako temeljit zahvat u egzistencijalna i presudna pitanja o čovjeku i njegovoj sudbini povesti Camusa mučnim putovima istraživanja k teškim zaključcima, ali će isto tako uliti u njegovo biće osjećaj za mjeru i nepravdu koja se čini tom ionako ugroženom čovjeku. Dapače, ovako cjelovito zahvaćeno ljudsko pitanje vodit će ga trajno po rubovima smisla i besmisla: itamo gdje je očito da nema smisla nema li Boga, odnosno k ideji da se s Bogom vraća smisao u naš svemir. I dok je Camus čeznuo za smislom, čeznuo je istodobno za Bogom. Nije mu moglo biti svejedno, niti mu je bilo, jednako liko ni Sartreu,¹⁷ ima li Boga ili nema. Sve je to činilo da se Camus, nakon pesimističnog apsurdna, sve više i više približava jednom

¹⁵ Jean-Paul Sartre, *Situations, IV*, Nrf, s. 127.

¹⁶ *Le mythe de Sisyphe*, s. 99.

¹⁷ Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*, Nagel, s. 35.

pomirujućem stanovištu prema religioznom kršćanskom nazoru. Stoga neće biti pogrešna tvrdnja jednog profesora sa Sorbone, Reya Hermea, da se »Camus sve više približavao katoličkim pozicijama«. ¹⁸ »Iako nas je«, kaže stoga jedan katolički intelektualac, Etienne Borne, »nešto bitno dijelilo od njega, nešto ne manje bitno povezivalo nas je s njim.« ¹⁹ Camus je ostao ateist, bar tako se čini, ali je u duši nosio divnu ideju o Bogu. Možda je, misle neki, ²⁰ i samo kršćanstvo sa svojim dovoljno nerazrađenim tumačenjem Božje pravednosti i pitanja zla na svijetu bilo prepreka religioznoj misli Alberta Camusa. »Djeca će uvijek nevina umirati«, tvrdi Camus i ne prihvaća naša tumačenja. ²¹

Camus nije ostao na stupnju negacije. On je prešao na drugi, pozitivni stupanj. Htio je ostvariti i treći, već spomenutu sintezu, ali je apsurdna smrt prerano pomrsila njegove dalekosežne planove. Koliko se pak može pratiti misao vodilja, razlivena po tisućama stranica u Camusevim radovima, opaža se da su sve tri njegove teme ili, bolje, sva tri stupnja njegove misli, kako kritičari vole kazati, slijedeći u tome Camusa, povezana istim brigama u nizu bremenitih pitanja i mučno traženih odgovora o čovjeku i njegovoj sudbini. Prvi, najsudbonosniji stupanj negacije pojavio se u naponu snage talentiranog i svestrano naobraženog književnika poslije raspjevane mladosti u jednoj vrsti pripovjedačkog eseja. To je upravo stupanj apsurda. On odražava izgubljenost čovjeka i njegovu izoliranost u svemiru. Bila je to malo presmiona rabota. Vodila je k besmislu i samoubojstvu. Camusa to nije smelo. »Tražiti što je istina, ne znači tražiti što je poželjno«, ²² naglašava on. Njegova iskrenost bila je uvijek jača od talkatlike, i uvjeren da otkriva istinu, nije se plašio ni apsurdnu pogledati u oči. Nalazio se i on na kušnji. Već kao student, proučavajući spise sv. Augustina i Plotina, ²³ stajao je on pred dilemom: da li priznati Boga ili ne? I nanovo se sada našao suočen s istim pitanjem. To će ga suočenje vječno pratiti. I ma koliko da je bio odlučan, ono će se povraćati i neumoljivo nametati. Na žalost, ne bi se moglo tvrditi da se Camus zbiljski pozabavio ovim pitanjem. On ga je, čini se, promašio. Nošen strujanjima suvremene misli, u sukobu Afrike i Evrope, Camus je radije prihvaćao negativne nego pozitivne odgovore u odnosu na Božju opstojnost. Stoga će on isključiti Boga iz svemira. Ipak se ne može kazati da je Camus olako prešao preko Božje egzistencije. Vagao je on i ovdje svoje razloge. Više anti-teist nego a-teist, ²⁴ Camus na mahove govori o Bogu koji »vječno šuti«, o Božanstvu koje se ne brine za čovjeka. Na nj je doista više utjecala životna problematika nego filozofska gledišta i zakoni ljudske misli. On je nastojao naći Boga u životu. Tu ga, naprotiv, nije našao.

¹⁸ Navedeno prema predavanjima *Le cours de la littérature contemporaine*, Rey Herme, L'histoire de la littérature: l'écrivain et son monde, 1966/67.

¹⁹ *Recherches et Débats*, Juin, 1960, s. 186.

²⁰ Navedeno djelo, s. 191—192.

²¹ Usp. *L'homme révolté*, s. 466 i 706.

²² *Le mythe de Sisyphe*, s. 128.

²³ Camus je u svojoj diplomskoj studiji obradio temu *Kršćanska metafizika i neoplatonizam*. Posebno se tu susreo sa sv. Augustinom i Plotinom. Opaža se i ovdje da je bio sklon Plotinovu skepticizmu i racionalističkoj gnozi.

²⁴ Usp. Jean-Paul Sartre, *Situations*, IV, s. 120.

Bijeda i siromaštvo, koliko god bili bliski malome Camusu, makar mu ne bili teški, kako on sam napominje,²⁵ ostavit će u njegovoj duši jednu određenu mučninu, te će, poslije bogati Camus, stalno istraživati uzroke i posljedice bijede i patnje na zemlji. Tražit će on odakle zlo i zašto tolika nepravda; pitat će: čemu patnja i bol? Spoznao je on dobro na svojem iskustvu što je to bijeda i siromaštvo i, ma koliko isticao umjerenost i altruizam, on će na dnu duše osjećati vječiti žalac za izgubljenim rajem.

Patnja, bol i siromaštvo samo su jedan oblik zala koja tište čovjeka, zapaža Camus. Mirznja, nasilje, gromovi iz vedra neba... izraziti su oblik nepravde koju podnosi nevini čovjek. Smrt je, tvrdi on, najveće zlo na koje je osuđen čovjek ni kriv ni dužan. Naša je stvarnost u biti nepravdna. Uvijek će biti djece koja će nevina umirati. Položaj čovjeka, kaže on, nije odraz pravde; u njemu je, naprotiv, duboko ukorijenjena nepravda. Ova životna filozofija, trpkost ljudske egzistencije, nesavršenstvo stvorova i čitava stvorenja ovakvog kakvo je, s brojnim zlima i nasiljima, odveli su Camusa od Boga. Camus zamišlja Boga u najidealnijem smislu, i istodobno smatra da je samo Bog odgovoran za sve što se zbiva i događa na ovom našem svijetu.²⁶ Camuseva logika, koja je inače bila užasno tvrdoglava, nije nikako mogla shvatiti, da mogu istodobno opstojati bezbrojna zla i savršena pravda od koje, u krajnjoj liniji, direktno sva ta zla »potječu«. Kršćanski odgovor i sloboda volje nisu mogli razuvjeriti Camusa. Čak ni njegov učitelj, filozof tjeskobe, stari danski egzistencijalist, Kierkegaard, koji je ogreznuo u krutoj stvarnosti ljudskih nevolja i zala, nije mogao djelovati na Camusa, otkrivajući mu istinu o nesavršenosti svijeta i savršenosti vječnoga Boga.

To tvrdoglavo i uporno stanovište »pjevača apsurd« odigrat će glavnu ulogu u čitavu Camusevu djelu. Koliko god se on borio za istinu i naglašavao kako ga u njegovu pothvatu ne vodi nikakva intelektualna predrasuda, podsvjesno je nosio sa sobom ideju o »napuštenom« svijetu. Glas o mrtvom Bogu dopro je i do njega. I on je taj glas prihvatio. Tron Božji je ostao prazan. Na nj se nije smjelo računati. »Mi smo sami«;²⁷ »zemlja je naše božanstvo«.²⁸ Svakaako je ova misao pošla zajedno s Camusom kad se on uputio prema vrtlozima apsurd. Bog je istisnut iz svemira. U svemiru je ostala samo šutnja. Zaglušna »šutnja beskrajnih prostranstava«, koja je strašila kršćanskog apologeta Pascala, i »vječita šutnja neba«, koja je tištila »jedimog filozofa« francuskog romantizma, de Vignya, iskrsla je pred Camusevim očima kao izazov ili, bolje, kao negativni odgovor na znatiželjno ljudsko pitanje. Ta nedokučiva šutnja rodila je apsurd u Camusevoj duši. U stvari, Camus je pošao njegovim putem već na početku i neminovno se morao s njime susresti.

Vjerujemo Camusu da nije tražio apsurd. On ga je, dapače, želio izbjeći. Apsurd se, međutim, nameće sam od sebe, ako je »sama zemlja« ljudska sudbina. Opazio je on to i zastao pred pitanjem: »Nijećemo Boga

²⁵ Jean-Claude Brisville, *Camus*, Nrf, s. 18; *L'envers et l'endroit*, Préface, s. 6.

²⁶ *L'homme révolté, La révolte métaphysique*, usp. ss. 466—468 i 475.

²⁷ *L'homme révolté*, s. 511.

²⁸ Navedeno djelo, s. 483.

u ime pravde, ali možemo li razumjeti ideju pravde bez ideje Boga? Nismo li mi stoga u apsurdu?«²⁹ Stvarno, na putu kojim se Camus uputio nemoguće je što drugo otkriti osim besmisla. Ovaj je filozofski očit čim se izbaci Bog iz svemira. Ništa više nema smisla, ništa više nije jasno; bar ne bitna pitanja, temeljna pitanja filozofije o smislu i sudbini čovjeka i svemira, što je upravo interesiralo Camusa. Otrgnuvši se itako od Boga, očito bez dovoljno razloga, Camus će svega svoga života osjećati nostalgiju za Bogom, za Apsolutom, za Pravdom. Iako je, u stvari, prihvatio apsurdni položaj čovjeka u svemiru, nešto je u njegovu sustavu hramalo, i nešto opet u njegovoj duši ostalo nezadovoljeno, te će stalno tragati za novim putovima, gdje bi mogao naslutiti tragove izgubljenog Boga. Jeanson mu je otvoreno, prilikom jedne polemike u Temps Modernes, predbacio da se on nije nikada odrekao Boga i da ga je stalno nosio u duši. Možda je Jeanson sa svojih materijalističkih pozicija pretjerao u kritici Camusa i njegova *Revoltiranog čovjeka*, ali je pogodilo ikad mu je rekao da je sa sobom uvijek nosio ideju o izgubljenom Bogu i nostalgiju za susretom s njim. Krećući se na graničnim rubovima između smisla i besmisla, on često primjećuje, čini se, tragove misaonog osmišljavatelja, ali se ne usuđuje učiniti jedan korak naprijed i susresti odbačenog Boga.³⁰

Te zadnje misli otkrivaju nam putove koji su u stvari povelj Camusa iz apsurga prema revoltu. Mi još nismo naglasili, ostavili smo to za poslije, da Camus, iznoseći teoriju apsurga, nije nikada smatrao da je apsurd pravo rješenje ljudskog pitanja i nužni ponor u koji će se stroglaviti sve ljudske nade. Ističući besmisao, čeznuo je on za smislom; ničećući Boga, osjećao se on nesigurnim. Ovakvo gledište i njegove metode vukle su Camusa naprijed. On nije htio ništa je mogao ostaviti sudbinu čovjeka u rukama apsurga. Život koji ga je sa svojom bijedom poveo ik apsurdnu ikonačno je i sam u *Kugi* i *Revoltiranom čovjeku* demantirao postavke *Kaligule* i *Sizifa*. Camus se nije mogao složiti s logikom samoubojstva. Njegov prvi junak besmisla pao je ikao žrtva svog apsurdnog umovanja. Ni drugi nije bolje prošao. *Nesporazum* je potvrdio tragiklu. Apsurd je nepodnosiv, zapaža Camus; život ga ne trpi.

Nezadovoljan, očito, rezultatima svojih istraživanja na stadiju negacije, Camus seže za novom tematikom i prihvaća realnija rješenja. On sada nastoji pronaći nove putove za afirmaciju i opravdanost ljudskog života. S tim on prelazi na svoj drugi stupanj gdje apsurd izaziva revolt. Suočen, dakle, s brojnim poteškoćama u životu, s apsurdnom izgubljenošću i osamljenošću čovjeka u svemiru, bez smisla i pomoći sa strane, prepušten sam sebi, što može čovjek, rezonira Camus, već pružiti milku samotniku ikao što je i sam te zajednički pregnuti za boljim životom i sretnijom budućnosti. Je li se Camus ovdje iznevjerio svome apsurdnom rezoniranju? Čini se da Sartre nije daleko od istine ikad mu predbacuje da je ovdje zaboravio na *Stranca* i *Sizifa*. Camus će ikpak, vidjet ćemo

²⁹ Navedeno djelo, s. 472.

³⁰ Camus je pomišljao i na to. »Secret de mon univers: imaginer Dieu sans l'immortalité de l'âme.« Upitan, međutim, što pod tim misli, odgovorio je: »J'ai l'sens du sacré et je ne crois pas à la vie future.« V. J. C. Brisville, nav. dj. s. 260.

to poslije, drugačije shvatiti razvoj svoje misli i odnos *Kuge* i *Stranca*. Svakako, na ovome stadiju Camus nalazi »neki« smisao u životu. Daleko od toga da bi on prihvatio i priznao osmišljenost svemira, iako se, čini se, prema njoj primicao, ipak dopušta da čovjek može i mora »osvajati smisao nad besmisлом«. Taj smisao se postiže revoltom, neprestanim otporom prema apsurdnom poretku stvari. Međusobna pomoć i solidarnost, traženje mjere i pravičnosti daju ovom stadiju stanovitu prednost pred razornom logikom *Kaligule*. Snažni krik na uzbunu i isticanje moralnog čina prkose sada surovim metodama i bezglavom ponašanju našega vremena. Camuseva moralna misao nikla na ruševinama apsurdna snažno je prodimala dehumanizirane postavke i praksu našega doba. Na ovome se stupnju opaža stanoviti optimizam nasuprot bezizlaznom pesimizmu u *Strancu* i *Mitu*.

Dajući opći pregled Camuseve misli, bit će potrebno što tješnje povezati sve njezine »slojeve«. Albert Camus će iskreno priznati da je apsurd u njegovoj filozofiji vodio u bezizlaznu situaciju i da se on nije nikada mislio na njemu zaustaviti. Apsurd mu je služio, veli on, kao polazna točka, kao metoda jedinica, kao što je nekada osnivaču nove filozofije poslužila sumnja.³¹ U svome naširoko zamisljenom djelu, u kojem će izaći na vidjelo lice i naličje svijeta i života, Camus je prevideo negativni i pozitivni stupanj. U svojoj dubokoj težnji da otkrije razloge stvari, opravdanost ili bezrazložnost ljudskog života, Camus je počeo od početka. Sklon po naravi licu i naličju, on se upušta u ispitivanje mračnih problema ljudske misli. U želji da otkrije cjelovitu istinu, on teži da što dublje zađe u problematiku života.

Svršetak u 2. broju

Drago Šimundža

PRIJEVOD PSALAMA U NOVOJ HRVATSKOJ BIBLIJI

Napokon imamo novi prijevod Sv. pisma na hrvatskom jeziku! Velim »napokon«, ne da ukorim prevodiocima — oni su svoj posao svršili s rekordnom brzinom — već da izrazim nestrpljivu čežnju mnogih za lijepim, točnim prijevodom svetih knjiga. Čežnuli smo, a sada, imajući predmet svoje čežnje, nismo razočarani. Evo lijepe vanjštine, ugodne za slabe oči boje papira, lijepih slova, gotovo bez stamparskih pogrešaka! Zatim sam sadržaj i što je sa sadržajem tijesno povezano. Zahvalni smo prevodiocima na njihovu trudu. Općenito se čuje kako se novi prijevod lako, s velikim užitkom čita. Riječ Božja preko novoga prijevoda ponire u naše duše kao pomazanje Duha Svetoga.

³¹ *L'homme révolté*, s. 419.